

cjelina. Slijedi popis današnjih arhivskih fondova i registara unutar istih fondova korištenih u ovom izdanju (str. 73-90). Sadržaj se nalazi na nepaginiranom listu prije Predgovora, a na također nepaginiranoj stranici ispred njega otisnuta je i karta biskupija i nadbiskupija u Hrvatskoj i Bosni preuzeta iz kataloga izložbe "Croati – Cristianesimo – Cultura – Arte" (s prevedenom legendom, ali neprevedenim pojmovima na samoj karti).

Najveći dio knjige odnosi se, prirodno, na samo izdanje Skedarija (str. 91-911). Nakon što je dan pojam pod kojim se navedena skeda nalazi u skedariju (ime biskupije odnosno nadbiskupije i sl.) otisnut je broj sveska i paginacija originalnog skedarija. Sami upisi prikazani su dvostupačno. Svakoj skedi dodan je tekući broj i transkribiran je njen tekst u lijevom stupcu, a u desnom se nalazi kritički aparat (ispravljena signatura prema sadašnjem stanju u arhivu te podaci o dosadašnjim izdanjima u skraćenom obliku). Upisi su uneseni u originalnom poretku iz Garampijevog skedarija. Izdanje je popraćeno kazalima osobnih imena (str. 913-951), mjesta (str. 952-956), te pojmova sadržanih u skedama (str. 957-962). Nažalost, kazala su relativno šturo sačinjena te često nedostaju uputnice na druge načine identifikacije (prezimana, pridjevci), a osobe u indeksu su samo iznimice identificirane. Bilo bi vrijedno i da postoji kronološki indeks dokumenata, tim više što je izdanje, kako je već spomenuto, sređeno prema originalnom redosljedu a ne kronološkom te time unekoliko zamršeno za upotrebu. Ipak, uzevši u obzir obim i vrijednost čitavog posla navedeni prigovori su minorni.

Izdanje Garampijevog skedarija od velike je važnosti svim povjesničarima koji se upuste u istraživanje fondova Tajnog vatikanskog arhiva te je njegova pojava vrijedan doprinos na kojem treba čestitati i autorici, Jadranki Neralić, i izdavaču, Hrvatskom institutu za povijest.

Damir Karbić

Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 1999.-2000., sv. 1, 220 str., sv. 2, 204 str. i sv. 3, 240 str.

Poslije višegodišnjeg istraživanja u Državnom i dvorskom arhivu Austrije u Beču te analize materijala trojica eminentnih hrvatskih povjesničara - Alexander Buczynski, Milan Kruhek i Mirko Valentić – predstavili su hrvatskoj javnosti prve rezultate svoga rada na znanstvenom projektu o hrvatskim tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća. Naime, godine 1999. objavili su prva dva sveska ("Gradiška pukovnija" i "Brodsko pukovnija"), a godinu dana poslije i treći svezak ("Petrovaradinska pukovnija") iz edicije naslovljene "Hrvatska na tajnim zemljovidima 18. i 19. stoljeća".

Projekt je osmišljen 1995. godine u Hrvatskom institutu za povijest i utemeljen na spoznaji o postojanju vrijedne kartografske zbirke iz razdoblja Habsburške monarhije

koja se čuva u spomenutom arhivu. Kako nam pojašnjavaju autori, Dvorsko ratno vijeće započelo je 1749. izradu detaljnih vojnih karata za područje svih zemalja monarhije od Nizozemske do Boke kotorske. Tijekom stotinjak godina (do 1854.) najbolji habsburški kartografi kontinuirano su radili na izradi vojnih karata. Budući je utemeljitelj i podržavatelj cijelog porjeka bio car Josip II. cijelu zbirku karata naziva se i "Jozefinski zemljovid". No, kako je rad nastavljen i poslije smrti Josipa II. ovaj se dio zbirke naziva "Franciscejski vojni zemljovid 1789.-1854." Sve do 1864. karte su bile strogo čuvana vojna tajna, ali je poslije toga pristup njima bio bitno olakšan. Tijekom istraživanja u bečkom arhivu, 1996. godine, svi listovi jozefinskog i franciscejskih vojnih zemljovida bili su, iz konzervatorskih razloga, zatvoreni za arhivsko istraživanje.

Što se tiče hrvatskih krajeva, pa i drugih habsburških krajeva u ovom dijelu Europe, izrada ovakvih zemljovida bila je neophodna ponajprije iz vojnih razloga. Treba, naime, imati na umu da je to još uvijek nemirno radoblje u svim krajevima monarhije koji su graničili sa Osmanlijskim carstvom. Iako je Osmanlijsko carstvo u vrijeme iniciranja ideje o izradi zemljovida već bilo na vojno-političkom zalasku i bitno slabije nego u prethodnim stoljećima, još uvijek je bilo značajan vojno-politički čimbenik ne samo na jugoistoku Europe već i u širim europskim razmjerima. Izrada vojnih zemljovida u drugoj polovici XVIII. st. je ubrzana zbog priprema za posljednji habsburški rat protiv Osmanlijskog carstva koji će se dogoditi između 1789. i 1791. godine.

Kako u jednoj od uvodnih studija naslovljenoj "Jozefinski vojni zemljovid na prostoru Republike Hrvatske" napominje Robert Rill, voditelj Kartografske zbirke u Ratnom arhivu u Beču, za teritorij Republike Hrvatske jednako su važni i jozefinski i franciscejski vojni zemljovid buduću su tijekom XVIII. i XIX. stoljeća pojedine hrvatske regije bile smještene u različite političke i administrativne cjeline. Tako je npr. Dalmacija u vrijeme nastanka jozefinskih zemljovida bila u sastavu Mletačke Republike, a tek od 1797. ulazi u sastav Habsburške monarhije. Stoga je i izrada zemljovida za ovaj prostor započeta 1819., a dovršena 1854. Istra je, pak, smještena u zemljovide Unutarnje Austrije, koji su nastali između 1784. i 1787. godine. Zemljovid Civilne Hrvatske nastali su između 1783. i 1784. godine i sadrže 71 sekciju. Zemljovid Provincijala Slavonije izrađeni su u razdoblju od 1779. i 1782. u 66 sekcija. Zemljovid Karlovačkog generalata izrađeni su između 1775. i 1776. godine i sadrže 64 sekcije, ali su 90-ih godina prošireni u ukupno 91 sekciju. Zemljovid Varaždinskog generalata izrađeni su između 1781. i 1782. i sastoji se od 25 sekcija. Zemljovid Banske krajine izrađeni su 1780. i sastoje se od 19 listova i jednog opisa. Zemljovid Slavonske vojne krajine nastao je 1780. i sadrži 51 sekciju. Tako cjelokupni kartografski fond zanimljiv za hrvatski teritorij sadrži ukupno oko 500 zemljovida, rađenih vrhunskom tehnikom finog crteža i akvarela. Kao takvi, ovi zemljovid predstavljaju izuzetno detaljan kartografski zapis Hrvatske 18. i 19. stoljeća. Stoga je i razumljiva napomena M. Valentića u predgovoru da će cijela serija biti objavljena u više od 20 svezaka.

Sva tri do sada objelodanjena sveska ove edicije istovjetno su strukturirana. Kao i sama arhivska građa sastoje se od dva osnovna dijela. Prvi dio je pisani, a drugi sadrži ilustracije tj. zemljovide. Sva uvodna poglavlja pisanog djela dvojezično su tiskana na hrvatskom i njemačkom jeziku čime postaju dostupna kako hrvatskoj tako i inozemnoj znanstvenoj publici. Nakon "Predgovora" Mirka Valentića, slijedi kraće poglavlje naslovljeno "Kako čitati Jozefinske i Franciscijske tajne zemljovide" istog autora. Slijedi poglavlje naslovljeno "Jozefinski vojni zemljovidi na prostoru Republike Hrvatske" autora Roberta Rilla. U ovom poglavlju R. Rill razmatra postanak i razvitak austrijske vojne kartografije, donosi kratki vojno-administrativni poredak u Vojnoj krajini od XVI. do XIX. stoljeća, te, osobito zanimljiv pasus o sadržaju jozefinskih i franciscijskih vojnih zemljovida s posebnim obzirom na teritorij Hrvatske. Cijelo ovo poglavlje popraćeno je i opsežnim znanstvenim aparatom. Na kraju uvodnog dijela svakog sveska sažete su, ali informacijama bogate, studije o povijesti pukovnija obrađenim u svakom od svezaka. Tako A. Buczinsky u I. svesku iznosi "Kratok osvrt na ustroj i djelovanje Gradiške pukovnije", M. Kruhek u II. svesku "Kratok osvrt na ustroj i djelovanje Brodske pukovnije", a M. Valentić u III. svesku donosi "Kratok osvrt na ustroj i djelovanje Petrovaradinske pukovnije".

Poslije uvodnih poglavlja slijedi prijepis opširnog i detaljnog popratnog teksta pisanog u isto vrijeme kada su nastajali i zemljovidi. Prva dva sveska, tj. Gradišku i Brodsku pukovniju, transkribirala je i prevela Mica Orban Kljaić, dok je treći svezak, odnosno Petrovaradinsku pukovniju transkribirali i preveli Boris Nikšić, Zrinka Pešorda i Teodora Shek Brnardić. Zanimljivo je spomenuti da je ovaj tekst u izvorniku pisan na njemačkom jeziku goticom, dok je u izdanju priložen dvojezičan hrvatsko-njemački paralelni tekst u dva stupca. Kako je istaknuto u uvodu, tiskanjem i njemačkog originala željelo se "omogućiti i drugim narodima uvid u temeljne podatke o Hrvatskoj u drugoj polovici 18. i prvoj polovici 19. stoljeća". U njemačkom originalu ovaj se dio nazivao "Militairisch Beschreibung", a pisan je shematski sa zadaćom tumačenja svakog pojedinog zemljovida. U svakom od tri sveska tekst podijeljen je u više sekcija ovisno o broju odnosnih zemljovida. Tako u prvom svesku sadrži 13, u drugom 28, te u trećem svesku 48 sekcija. U "Opisu" su obrađena imena sela i drugih naselja, udaljenosti između pojedinih mjesta, zidane zgrade u naseljima i druge osobitosti, vode, močvare, ceste, putovi, brijegovi, šume, vinogradi i drugo. Uz to, ovdje su priložene precizne odrednice o vremenskim i prostornim udaljenostima između pojedinih mjesta. Tako se npr. za Novu Gradišku kaže: "Glavno je i stožerno mjesto *Gradiške pukovnije*. Udaljeno je pola sata od *Kovačevca*, osminu sata od *Male*, tričetvrt sata od *Rešetara*, puni sat i četvrt od *Adžamovaca*, sat i tričetvrt od *Brđana*, dva sata od *Godinjaka*, sat od *Ljupine*, osminu sata od sredine *Prvče*." S jednakom pedantnošću obrađena su i sva ostala, pa i najmanja naselja. Tako npr. za selo Jablanac piše: "Udaljeno je sat od *Mlake* u 4. sekciji, dva i pol sata od *Vrbovljana* i *Čovca*, tri i pol sata od *Uskoka* u 9. sekciji." Za rijeke i potoke donose se podaci o dubini toka, pitkosti vode,

mogućnosti prijelaza. Za crkve, mlinove, mostove, satničke stanove i ostale građevine izloženi su detaljni podaci o veličini i vrsti građevinskog materijala od kojeg su napravljeni i sl. Tako npr. o mostu i mlinovima kod sela Gornje Laze piše: "Drveni most na tom potoku na putu za Adžamovce čvrst je, a mlinovi na tom potoku loše su kakvoće."

Na kraju pisanog dijela svakog od svezaka nalazi se pregledno izrađeno "Kazalo zemljopisnih imena" koje se sastoji od sljedećih kategorija: zemljopisno ime u hrvatskom jeziku, značenje zemljopisnog imena, stranica u hrvatskom prijevodu, zemljopisno ime u njemačkom izvorniku, stranica u njemačkom izvorniku, te položaj na karti. U prvom i drugom svesku kazala je izradila Mica Orban Kljaić, dok je u trećem svesku njihov autor Ivana Horbec. Valja napomenuti da je primjetan napredak u kvaliteti kazala iz sveska u svezak.

Odieljeno od pisanog djela izdanja svakog od tri sveska pridodani su izuzetno kvalitetno izrađeni zemljovidi. Svi su zemljovidi priloženi u veličini originala pa je svaka sekcija veličine 42x62 cm. Svaki svezak ima onoliko zemljovida koliko ima i pisanih sekcija, dakle u prvom svesku 13, u drugom 28, a u trećem 48 zemljovida. Svaka je sekcija zemljovida razdijeljena u 8 kvadrata označenih s A, B, C, D te još u dvije polovice s oznakom 1 i 2 na lijevoj strani čime se omogućava kako lakše i preglednije snalaženje na kartama tako i u kazalu zemljopisnih imena. Na svakom od zemljovida vrlo su precizno, u maniri carskih vremena, ali i estetski atraktivno ubilježeni raznoliki zemljopisni podaci. Grafička rješenja na zemljovidima vrlo su jednostavna i jasna sa, i danas, poznatim simbolima i uvriježenim izborom boja za šume, polja, rijeke, naseljena mjesta. Kako bi se razlikovala važnost pojedinih naselja, akrtografi su koristili različite veličine slova utvrđujući tako njihovu hijerarhiju. Uz zemljovide su priložene i legende koje sadrže političko administrativni ustroj ("Politisch administrativ Eintheilung") i tumač znakova ("Zeichen Erklarung"). Za svaku pukovnicu izrađen je i zemljovid koji prikazuje njihov teritorijalni opseg u cjelini i prostorni smještaj u odnosu na ostale pukovnije "Hrvatske, slavonske i srijemske vojne granice" s kojima graniče.

Izdavanje prva tri sveska ove edicije izuzetno je vrijedan znanstveni doprinos kako hrvatskoj tako i široj srednjoeuropskoj historiografiji. Ova je građa prije svega vrijedna za proučavanje povijesne problematike, ali i korisna za bolje razumijevanje drugih aspekata ne tako davne hrvatske prošlosti. Priloženi zemljovidi nedvosmisleno govore o srednjoeuropskom civilizacijskom okruženju kojem je Hrvatska tradicionalno pripadala. Konačno, na zemljovidima su točno ubilježene granice Hrvatske prema svim susjednim zemljama - Mađarskoj, Srbiji, Turskoj, Bosni i Sloveniji - te su time i neka vrsta "osobne iskaznice" državnog teritorija Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.

Zoran Ladić